

Noen trekk fra forbrukersamvirkets historie i Nord-Østerdalen

De gamle forbruksforeningene var svært så enkle butikker etter dagens målestokk. Her er Dalen Forbruksforening i Folldal. MINØ 11152.

Forbrukersamvirket har lange tradisjoner i Nord-Østerdalen. I åra rundt 1870 vart det starta omkring 15 forbruksforeninger i regionen. De fleste fikk relativt kort levetid, og kun i Tolga og Vingelen er det en sammenhengende virksomhet helt fram til dagens samvirkelagsbutikker. Det var ei ny bølge med stifting av samvirkelag omkring 1910. Sist i 1960-åra kom tanken om sammenslutning for fullt, og de fleste laga gikk inn i Nord-Østerdal Samvirkelag. Men

fusjonen sprakk etter få år. Det vart nye fusjoner rundt 1990, og i dag er alle samvirkelagsbutikkene i Nord-Østerdalen avdelinger av regionlaget Coop Oppdal BA.

Varehandel var forbeholdt byene inntil lovendringer på 1800-tallet åpna for etablering av landhandlerier også på bygdene. Unntaket var bergverka, som hadde sine provianthus, der arbeiderne og leverandørene av varer og tje-

nester fikk ta ut nødvendighetsvarer mot trekk i lønn og tilgodehavender. I vår region er provianthusa derfor de første butikkene. Det nevnes imidlertid en Gert von Krage som fikk bevilling til å drive krambod ved Kvikneverket først i gruvetida der, altså på 1600-tallet.

Ellers skaffa nordøsterdølene seg det de trengte med en bytur eller to i året, og de dro på de årlige markedene. På denne måten fikk folk bytta produkter de hadde overskudd av mot andre varer som de trengte. Dessuten for det en og anna omvarende skreppekar med forskjellige småvarer.

Det første landhandleriet i Nord-Østerdalen vart starta på Neby i Tynset, som var et sentrum i regionen. Det var Peder Tangen som fikk bevilling og starta dette i 1811. Ei liste fra 1823 nevner 30 vareslag som landhandleriet på Neby førte. Det kom lempinger i handelslovgivningen flere ganger rundt midten av 1800-tallet, og fra 1866 var det i realiteten fritt å starte landhandleri. Og varehandelen i Nord-Østerdalen økte smått om senn, både i omsetning og i antall utøvere i bransjen. Enkelte av de som hadde skystasjon oppretta landhandleri, og da jernbana vart bygd, voks det fram små sentra med butikker rundt jernbanestasjonene fra 1870-åra. Ei tid var det landhandlerier nær sagt i hver ei grend, men utviklinga har gått mot de små butikkene, som stort sett er blitt lagt ned. Varehandelen hører i dag i stor grad kommunesentrene til, og Tynset et handelssentrum for hele regionen. Tynset kommune har ei varehandelsomsetning per innbygger som ligger svært høgt i landsmålestokk.

Kooperasjonens framvekst

Den første kooperative varehandelen var små "sjølhjelpsforeninger" for innkjøp av varer til medlemmene under den industrielle revolusjonen i England fra 1700-tallet. Det vart danna til sammen om lag slike 500 foreninger. Et landsmøte vart holdt i 1831, men organisasjonen brøt sammen. Men England er kooperasjonens vugge, og det som regnes som verdens første samvirkelag vart stifta av 28 bomullsvevere i Rochdale i 1844. Dette var tufta på åpent medlemskap, demokratisk styring, deling av overskuddet etter medlemmenes kjøp, og kontant handel, noe som den dag i dag er sjølve grunnprinsippene i den kooperative varehandelen.

Den første spire av kooperativ varehandel i Norge dukka opp i forbindelse med Thrane-bevegelsen rundt 1850. Med utspring i disse arbeiderforeningene oppstod det noen kooperative varehandelsforetak, men disse fikk bare kort levetid. Men fra 1860-åra, delvis i forbindelse med bondevennbevegelsen og delvis hjulpet fram av de "borgerlige arbeiderforeningene", kom en sterk interesse og agitasjon for samvirketanken, både innafor varehandel og produksjon og omsetning av for eksempel landbruksvarer og husflidsprodukter. Eilert Sundt holdt foredrag om kooperasjonen i Christiania Arbeidersamfunn i 1864, og juristen og statistikeren Jacob Neumann Mohn var også en av forbrukerbevegelsens fremste forkjempere denne tida. Disse prata blant anna om selvhjelpstanken, om å hjelpe de ubemidlede til et bedre liv, om å frigjøre fattigfolk fra handelsmannens grep som kreditthandelen hadde ført dem inn i.

<i>Foreningernes Navne</i>	<i>Stiftelsestid</i>	<i>Medlemsantal ved Udg. af 1870</i>	<i>Indskud ... ved Udg. af 1870</i>	<i>Omsetning ... pr. Maaned</i>
Lilleelvedalens	Oktober 1869	80	479	196
Foldalens Spf. og Foldalens Værksarbeidere s Fbf.	1869	93	487	358
Tønsæt Fbf.	Marts 1869	107	848	511
Tønsæt Spf.	Juli 1870	93	444	260
Tyldalens Fbr.	1869	21	148	100
Tolgens og Vingelens Fbr.	1869	134	320	270
Kvikne Spf.	Marts 1870	55	272	200
Kvikne Spf. (Skoven)	Marts 1870	17	75	140

På landsbasis vart det etablert noen hundre forbruksforeninger i tiåret rundt 1870, og denne framveksten av forbrukersamvirket kalles gjerne for 1870-kooperasjonen. Jacob Neumann Mohn hadde registrert 165 foreninger ved utgangen av 1872. Fellesorganisasjonen Spareforeningene Samlag var etablert i 1870 etter initiativ av elverumsingen Helge Væringsaasen, som også var en sentral skikkelse i bevegelsen på denne tida. Men gjennom de dårligere tidene fra sist i 1870-åra bukka en stor del av foreningene under, og i 1883 vart Spareforeningenes Samlag oppløst.

Noen av forbruksforeningene overlevde, og kooperasjonen fikk ny vind i seila rundt århundreskiftet. En ny landsorganisasjon, Norges Kooperative Landsforening, vart stifta i 1906, også nå med en hedmarking som sentral skikkelse, nemlig advokat Ole Dehli fra Furnes. Han hadde vært sentral ved stiftinga av Christiania Kooperative Selskap

i 1894. Og i kjølvannet av dannelsen av den nye landforeninga, vart det danna mange nye samvirkelag, ofte med utgangspunkt i arbeidermiljøer på industristeder, eller i rene bondemiljøer på bygdene, eller også noen steder i samarbeid mellom disse.

1870-kooperasjonen i Nord-Østerdalen

De første forbruksforeningene i Norge vart stifta i 1866, og tankene og interessa for dette spredde seg fort utover landet. Først ute var en del av byene, men ganske snart kom også landsbygda med. Først ute i Hedmark var Alfarheim Beparelsesforening, som vart stifta i 1868 etter initiativ av før nevnte Helge Væringsaasen, og i de nærmeste åra vart det stifta foreninger i mange bygder. Ved utgangen av 1872 er det registrert 25 foreninger i fylket, hvorav 12 i Nord-Østerdalen inklusive tre i Rendalen. Det kan også nevnes at den første for-

Sammenhengende kooperativ butikkdrift i Nord-Østerdalen er det bare Tolga og Vingelen som kan skille med. Her et bilde fra Vingelen Forbruksforening, tatt i 1926. MINØ 2371.

bruksforeninga på Røros vart stifta i 1868.

Det vart starta flere forbruksforeninger i Nord-Østerdalen i 1869, først i Folldal i februar, så Tynset i mars og ei felles forening for Tolga og Vingelen i april. Sia fulgte det etableringer både i Alvdal, Tyllidalen og Os samme året. Og året etterpå vart det stifta ytterligere ei forening på Tynset, samt i ei i Kvikne og Kvikneskogen. I 1871 nevnes også ei forbruksforening i Sollia, og i 1872 ei i Brydalen. Videre fins det informasjon om ei handelsforening på Ulset i Kvikne fra 1872, ei forbruksforening på Fåset fra 1874 og ei i Tufsingdalen fra 1875. Også i Rendalen vart det etablert forbruksforeninger disse åra. Den felles forbruksforeninga for Tolga og Vingelen vart delt i 1876, og fortsatte som to sjølstendige foreninger. Av de mange forbruksforeningene i Nord-Østerdalen ser det ut til at det bare var Lilleelvedalens Forbruksforening som meldte

seg inn i Spareforeningens Samlag, i 1871.

Som før nevnt fikk mange av forbruksforeningene økonomiske problemer da tidene vart vanskeligere fra sist i 1870-åra. For flere av foreningene er det vanskelig å finne ut noe mer om hvor lenge de eksisterte, men flere gikk sikkert inn allerede etter veldig få år. Med lite penger blant folk var det vanskelig å holde på det kooperative prinsippet om kun kontant handel, og kredittgiving var med på å rive overende mange av forbruksforeningene. Noen få av foreningene i Nord-Østerdalen bestod utover mot slutten av århundret, men det er kun i Tolga kommune at lagene har eksistert sammenhengende opp til vår tid.

Før nevnte Jacob Neumann Mohn samla inn mye informasjon om de tidlige forbruksforeningene, og han holdt mange foredrag om forbrukersamvirket. Mye av dette ga han ut i bokform.

Alvdølene var tidlig ute i den nye bølga med stifting av samvirkelag først på 1900-tallet, da Elvardal Kooperative Selskap vart stifta i 1909. Dette bildet er fra 17. mai 1914. MINØ 22501.

Her tar vi med et utdrag av en tabell fra Mohn med informasjon om de første forbruksforeningene. Forkortelsene står for Forbruksforening eller Spareforening, som var de vanligste navneformene på disse tidlige samvirkelagene. Som vi ser var det ved utgangen av 1870 åtte foreninger i Nord-Østerdalen. Dessuten var "Ytre Rendalens Arbsf." (arbeidersamfunn) stifta i 1869 og "Øvre Rendalens Spf." året etter. Den første hadde hele 170 medlemmer.

Nye samvirkelag etableres i Nord-Østerdalen

Fra 1890-åra vart det drevet atskillig agitasjon for samvirketanken. Og da Norges Kooperative Landsforening vart

stifta i 1906 kom dette inn i enda bedre former. Det førte til etablering av mange samvirkelag først på 1900-tallet. I Nord-Østerdalen kom denne bølga for fullt i åra rundt 1910. Det starta med "Elvardal Kooperative Selskap" som vart stifta i 1909, og som seinere fikk navnet Alvdal Handelslag. Så fulgte det etableringer på Røstvangen og i Kvikne i 1910, i Tynset og Follidal i 1911, og i Os i 1917. Dessuten må nevnes Fåset, der det kooperative innkjøpslaget, som var stifta i 1903, etter hvert utvida vareutvalget og knytta seg til forbrukersamvirket.

Vanskelige tider i 1920- og 1930-åra satte en nesten total stopper for nyetableringer, og likeså krigsåra. Et unntak i vårt distrikt er Auma Handelslag, som

vart stifta i 1929. Men de aller første åra etter krigen vart det etablert mange nye samvirkeleg. Her i distriktet gjelder dette Ulset, samt Innset, som da lå i Kvikne herred og hadde sitt næraste samarbeid mot Nord-Østerdalen i mange år.

Her skal det tas en liten gjennomgang av samvirkelegshistoria i de enkelte bygden. Ut fra kildesituasjonen, er det litt forskjellig hvor mye en vet om de enkelte samvirkelega. Da det i forskjellige kilder forekommer høgst forskjellige navneformer på enkelte av forbruksforeningene har en valgt å normalisere navna noe.

Samvirkelega i de fem nordligste kommunene i Hedmark hørte under Trondheim salgsdistrikt. Samvirkelega i Rendalen derimot sokna sørover og vart sammenslutta sørover. Derfor tas ikke en gjennomgang av samvirkelegshistoria der i denne artikkelen. Det skal bare nevnes at de gamle forbruksforeningene Rendalen, i hvert fall tre fins nevnt, alle gikk inn, men at det vart etablert nye samvirkeleg utpå 1900-tallet også der: på Unset og Ytre Rendalen i 1917 og i Øvre Rendalen i 1921.

Folldal

Folldal Værks Arbeideres Forbruksforening vart starta i 1869. Reglene for foreninga vart vedtatt 12. februar. At Folldal var så tidlig ute, kan nok forklares med Helge Væringsaasens engasjement i gruvevirksomheta i bygda. Forbruksforeninga hadde sitt utspring fra *"Folldal Værks Arbeideres Understøttelsesforening"*, som vart starta året før. Væringsaasen kjøt inn 30 speciealer til driftskapital, og foreninga bygde et la-

gerhus i 1870 eller 1871. Imidlertid stoppa Folldalsverket i 1878, og det første samvirkeforetaket i Folldal drukna nærmest i fattigdom. Når Foldalens Spareforening nevnes sammen med verksarbeidernes forbruksforening, så kan det være fordi handelsvirksomheta og sparekassa var atskilt i to regnskaper. Trolig var dette egentlig ei forening.

Seinere skal det ha eksistert to forbruksforeninger i bygda: Øvre Foldal Sogns forening, som hadde utsalget sitt rett nedafor kirka, og Nedre Foldal Sogns forening, som hadde utsalget sitt på Kvannslettjordet. Disse lå altså bare noen hundre meter fra hverandre, på hver side av grensa mellom øvre og nedre Folldal, som inntil 1865 hadde hørt til henholdsvis Lesja og Tynset, men nå var samla i Lilleelvedal herred. Det var om denne sistnevnte forretninga at Jørgen Svendsplassen sa at der hadde de bare tre vareslag: sirup, spiker og nei!

Begge disse foreningene eksisterte visstnok bare noen år. Notater etter bygdehistorikeren Ivar A. Streitlien har informasjon fra et regnskap for noe han kalte *"Foldals sogns forening"* for perioden 1887–1899. Om dette er den samme som en av de forannevnte er vanskelig å si sikkert. I tillegg må nevnes Dalen Forbruksforening i Dalholen, visstnok stifta i 1869. Denne fløtta i 1904 ned til midtbygda og overtok lokalene ved kirka etter den nevnte sogneforeninga. Så bygde foreninga nytt hus på Solheim mellom Krokhaug og sentrum i 1906, men gikk deretter konkurs.

Det kom snart på tale blant gruvearbeiderne i Folldal å starte et nytt samvirkeleg, uten at det vart noe av. Men i 1911 var det et møte på grendehuset

Rondeslottet, der en vart enig om å gå i gang med andelstegning. 15. oktober vart så Foldalens Handelssamlag stifta. Handelen kom i gang i leide lokaler i sentrum først i januar 1912, og i mai 1913 fløtta laget inn i eget forretningslokale.

Navnet vart forandra til Follidal Samvirkelag i 1947. Ei påbygging av eiendommen var ferdig i 1935, og i 1955 vart forretninga omlagt til sjølbetjeningsbutikk.

Follidal Samvirkelag starta opp filial i Dalholen høsten 1920. Men snart kom vanskeligere tider, og avdelinga vart nedlagt midt i 1920-åra. Laget overtok en privat butikk på Krokhaug i 1946, bygde nye lokaler her i 1955-56, men la ned avdelinga i 1984.

Follidal Samvirkelag gikk inn i sammenslutninga Nord-Østerdal Samvirkelag fra 1973, men trakk seg, sammen med Alvdal, ut att fra 1977. Laget tok i 1980 i bruk nytt forretningsbygg på den tidligere Folkets Hus-tomta. Men økonomien var anstrengt, og laget fusjonerte med Opdal Samvirkelag fra 1987.

Alvdal

Lilleelvedalens Forbruksforening vart stifta i 1869. Den hadde forretningslokale på tomta der Bjerkes bakeri seinere holdt til på Steia. Foreninga gikk konkurs i 1880-åra.

Så var alvdølene tidlig ute med å stifte et nytt samvirkelag. "*Elvardal Kooperative Selskap*" vart stifta 27. februar 1909 på et møte med hele 150 fram-møtte. Laget kjøpte en privat butikk, og handelen kom i gang sist i januar 1910.

Navnet vart i 1917 endra til Alvdal

Handelslag. I 1919 bygde laget nytt forretningsbygg oppe på Steia, et bygg som sia har vært påbygd og ombygd atskillige ganger. I åra 1954-58 vart det gjennomført ombygginger og blant anna omlegging til sjølbetjening.

Auma Handelslag vart stifta i 1929 og kom i gang med handelen året etter i leide lokaler. I 1938 fløtta laget inn i eget hus. Det slo seg i 1955 sammen med Alvdal Handelslag og vart avdeling 2 av dette. I 1987 vart forretninga solgt til privat drift. Også sør i kommunen, på Bellingmo, hadde Alvdal Handelslag filial noen år, fra 1964 til 1972.

Også Alvdal Handelslag gikk inn i sammenslutninga Nord-Østerdal Samvirkelag fra 1973, men trakk seg ut att fra 1977. Handelslaget fusjonerte så med Opdal Samvirkelag fra 1991.

Tynset

Tønset Forbruksforening vart stifta i mars 1869, men ifølge bygdebokforfatter Bjarne Grandum starta foreninga allerede i 1868. Den hadde forretningslokale på Neby. Foreninga vart oppløst i 1900. I 1870 vart det starta ei forbruksforening på andre sia av Glåma under navnet Tønset Spareforening, visstnok lokalisert på Hansmoen, uten at en kjenner mer til denne.

Tønset Handelssamlag vart stifta 24. juni 1911, og var ei videreføring av Tunna Innkjøpssamlag. Laget starta i leide lokaler, men kjøpte Vesterheim i sentrum i 1913. Nytt forretningsbygg vart tatt i bruk i 1921, og vart påbygd i 1948. I andre etasjen leide Tynset Kafestuggu lokaler til i 1952, da manufakturavdelinga føtta inn der, og videre vart det gjennomført ominnredninger i

første etasje de kommende to åra for jernvare- og dagligvareavdelingene, med omlegging til sjøbetjeningsbutikk.

Navnet vart i 1938 endra til Tynset Samvirkelag. Laget drev handel på Tenneset fra 1933 til 1936. I 1951 kjøpte samvirkelaget en privat butikk i Tylldalen, som vart avdeling 2, og fra 1970 slutta Tolga Samvirkelag seg til og vart avdeling 3.

Tynset Samvirkelag gikk inn i sammenslutninga av samvirkelag i Nord-Østerdalen fra 1973, og det vart bygd Domus-varehus på tomta i sentrum, åpna 20. september 1973. Nord-Østerdal Samvirkelag vart splitta fra 1977, da avdelingene i Folldal og Alvdal trakk seg ut, men navnet vart beholdt til Tolga gikk ut i 1984. Da vart navnet igjen Tynset Samvirkelag. Nord-Østerdal Samvirkelag starta bensinstasjonen OK-senteret og Bygg og Bo-avdeling på Nytrøa industriområde i 1975, men begge disse vart avvikla sist i 1980-åra.

Samvirkelaget fløtta ut av sentrum og bygde nytt Domusvarehus, åpna 18. mars 1987. Laget hadde imidlertid store økonomiske problemer, og det vart fusjon med Opdal Samvirkelag i 1989.

Fåset Forbruksforening starta i 1874 og eksisterte trolig bare kort tid. Fåset Innkjøpssamlag vart stifta i 1903, og dette laget utvida etter hvert varesortimentet og knytta seg til forbrukersamvirket, og i 1919 vart navnet endra til Fåset Kooperative Handelslag. I 1959 fikk det navnet Fåset Samvirkelag.

Laget drev først i leide lokaler, men kjøpte et hus og satte opp på leid tomt i 1911. Nye lokaler vart bygd i 1951-52.

Fåset Samvirkelag gikk inn i sammenslutninga i Nord-Østerdalen fra 1973. Avdelinga vart værende i Tynset

Samvirkelag etter at Nord-Østerdal Samvirkelag vart splitta, men i 1989 vart avdelinga lagt ned og butikken solgt til privat drift.

Tyldalens Forbruksforening vart stifta i 1869. En regnskapsprotokoll viser at foreninga var i aktivitet i hvert fall til 1882. Jacob N. Mohn har også Brydalen Spareforening i ei oversikt over forbruksforeninger ved utgangen av 1872, men denne var ikke med i ei liste per 1.10.1871. Mer har ikke vært å finne om denne.

Nevnes må også gruvesamfunnet Røstvangen, der det vart starta kooperativ butikk allerede i 1910. Denne starta i leide lokaler, men bygde egen forretning i 1914. Røstvangen Kooperative Selskap gikk konkurs i 1921, bare kort tid før gruedrifta stoppa.

Kvikne

Ifølge Jacob N. Mohn var det to forbruksforeninger i Kvikne, begge stifta i mars 1870, og begge kalt Kvikne Spareforening. Muligens kan dette tolkes mer som at den på Kvikneskogen var ei slags avdeling av foreninga i Kvikne. I 1872 nevner Mohn kun foreninga på Kvikneskogen. I 1873 kjøpte Kvikne Forbruksforening garden Tostensfetten og drev handel der til 1894. Mer er ikke å finne om denne.

Ulset Handelsforening vart stifta i 1872, visstnok som et kooperativt foretak. Denne eksistert muligens bare i ti års tid.

Kvikne Kooperative Handelslag vart stifta 5. juni 1910. Handelen starta i leide lokaler i meieriet om høsten. Egen forretningsgård vart tatt i bruk i 1913. Laget hadde også et eget inn-

kjøpslag. Til jul i 1954 vart helt ny forretning åpna. Kvikne Samvirkelag fusjonerte med Coop Oppdal BA i 2005.

I 1947 starta medlemmene nord i Kviknebygda eget lag – Ulset Samvirkelag. Dette starta i leide lokaler, men satte opp eget bygg i 1952. Samvirkelaget vart avvikla i 2006, og et lokalt aksjeselskap overtok butikken.

Begge de to samvirkelaga i Kvikne valgte å stå utafør sammenslutninga Nord-Østerdal Samvirkelag i 1970-åra.

Tolga

Tolga og Vingelen gikk sammen om å danne ei forbruksforening, da 108 personer den 24. april 1869 stifta Tolgens og Vingelens fælles Forbruksforening. Foreninga hadde utsalg i begge bygdene. Men allerede i 1876 vart den delt i to sjølstendige foreninger.

Forbruksforeninga på Tolga hadde første utsalget sitt i stabburet på garden Stenan. Foreninga bygde eget hus i 1872 kalt Sveadahl, men allerede i 1880 vart det kjøpt tomt i "gata", den såkalte skrivergården, og bygd nødvendige hus der. Nytt forretningsbygg vart reist på andre sida av elva i 1926, og dette vart seinere påbygd. Laget fløtta inn i Tolga Handelssenter i 1995, og fikk ved internfløtting nye lokaler i 2007.

Navnet vart endra til Tolga Samvirkelag. Laget hadde utsalg på garden Rye i Hodalen fra 1930 til 1977.

Tolga Samvirkelag gikk fra 1970 inn i Tynset Samvirkelag og utgjorde avdeling 3 av dette, og vart da en del av Nord-Østerdal Samvirkelag fra 1973. Tolga gikk ut av dette fra 1984 og vart sjølstendig lag noen år, til det fra 1993 fusjonerte med Opdal Samvirkelag.

Den felles forbruksforeninga for Tolga og Vingelen, stifta i 1869, hadde eget utsalg i Vingelen fra 1870. I 1876 vart foreninga delt. Vingelen Forbruksforening kjøpte i 1880-åra et par hus som vart satt opp som butikk og mjølbu. I 1925 kom "Bua", som bygdefolket kaller butikken sin, på plass i nye lokaler på den tidligere meieritomta. Forretninga er sia påbygd flere ganger.

Vingelen Forbruksforening slet økonomisk, og i 1913 vart det starta ei ny forening som overtok butikken og fortsatte under samme navnet. Laget valgte ikke å gå med i Nord-Østerdal Samvirkelag i 1970-åra, men fusjonerte i 1998 med Opdal Samvirkelag.

Os

Os og Nørens Forbruksforening nevnes av Jacob N. Mohn først i 1871. Men foreninga skal ifølge et avisinnlegg i Fjellposten høsten 1870 ha vært i virksomhet i over ett år da. Foreninga hadde visstnok to utsalgssteder: på Moseng og Mestvedthagen. Men som så mange andre stoppa også denne forbruksforeninga etter noen år.

I Tufsingdalen vart det starta forbruksforening i 1875, men denne fikk ei kort levetid og gikk inn allerede i 1880.

Os Samvirkelag vart stifta 18. mars 1917, på et møte der Ole Dehli holdt foredrag om kooperasjonen. Handelen starta i leide lokaler, men laget fløtta inn i eget bygg året etterpå. Eiendommen vart påbygd og ombygd flere ganger, blant anna i 1961 da det vart lagt om til sjølbetjening.

Laget hadde filialer i Narbuvoll og Tufsingdalen fra 1921, begge nedlagt

Interiørbilde fra Os Samvirkelag fra 1923. MINØ 2088.

etter få år. Det vart starta ny filial i Tufsingdalen i 1946. Det vart også starta filial i Dalsbygda i 1925. Denne vart utskilt som eget lag fra 1947, men lagene vart sammenslått att fra 1964. Nytt bygg vart reist i 1969, men avdelinga vart nedlagt i 1974. Os Samvirkelag starta bensinstasjon i 1968, men denne vart utleid fra 1983.

Os Samvirkelag slet tungt økonomisk og var i kontakt med Røros Samvirkelag i 1986 for mulig sammenslutning. Dette vart det ikke noe av, og året etter vart laget avvikla.

Sammenslutninger

I takt med den generelle utviklinga, begynte en også i kooperasjonen å prate

om sammenslutninger til større og mer slagkraftige enheter. Mer fart i prosessen vart det etter at NKLS kongress i 1960 gikk inn for ei komiteinnstilling som hadde fått tilslutning i distriktslaga. Og i løpet av 1960-åra vart mange lag fusjonert, ei utvikling som har fortsatt sia.

Også i Nord-Østerdalen var det i 1960-åra mye prat om sammenslutning av samvirkelaga. Et utvalg la i 1965 fram ei innstilling om sammenslutning av laga i Holtålen, Røros og Os kommuner. Men det vart ikke noe av dette. Likeså var en komité i arbeid med sammenslutning av de øvrige laga i Nord-Østerdalen. Ei innstilling forelå i 1972, og de fleste laga valgte etter hvert å slå seg sammen. Bare Kvikne, Ulset og Vingelen vart ikke med.

Nord-Østerdal Samvirkelag trådte i funksjon fra 1. januar 1973. Det vart satsa stort med bygging av et Domusvarehus i Tynset sentrum, som vart åpna i september. Men det gikk ikke som forventta. Omsetninga ved varehuset, og i laget totalt, steg bra de første åra, men utgiftene var for store, og det vart et stadig økende underskudd på drifta for hvert år. Misnøyen økte, og etter forhandlinger trakk avdelingene i Folldal og Alvdal seg ut att fra 1977. Fra 1984 gikk også Tolga ut, og Nord-Østerdal Samvirkelag gikk over i historien.

Med bakgrunn i problemene i Nord-Østerdal Samvirkelag, vart det i 1983 søkt ei sammenslutning med Røros Samvirkelag, som var et solid lag økonomisk, men det vart ingenting av. Imidlertid slutta de vanskeligstilte samvirkelaga i Nord-Østerdalen seg etter hvert sammen med Opdal Samvirkelag, først Folldal fra 1987, så Tynset i 1989, og etter hvert fulgte både Alvdal, Tolga og Vingelen med i løpet av 1990-åra, og Kvikne i 2005. Dermed har alle samvirkelaga i regionen gått over i historia som sjølstendige lag, og butikkene utgjør i dag avdelinger av regionlaget Coop Oppdal BA. Domussenteret på Tynset har vært utbygd flere ganger, og er i dag regionens største handelssenter.

Arild Alander
Nordøsterdalsmuseet
2500 Tynset
arild.alander@nordosterdalsmuseet.no

Nordøsterdalsmuseet sikrer samvirkelagsarkiver

Nordøsterdalsmuseet har mye arkivmateriale etter forbrukersamvirket. Men vi må konstatere at det er mangler i materialet. Utenom Nordøsterdalsmuseet fins også noe arkivmateriale hos andre. Den største tilveksten av samvirkelagsarkiver på Ramsmoen kom da Coop Oppdal gjennomførte sitt arkivprosjekt for et par år sia og sørga for å samle, ordne og katalogisere arkivmaterialet ved de laga som har fusjonert med regionlaget og deponerte dette ved museumssenteret Ramsmoen. Dette gjelder samvirkelagene i Folldal, Alvdal, Tynset, Tolga, Vingelen og Kvikne. I tillegg har Nordøsterdalsmuseet fått inn arkivmateriale etter samvirkelagene i Fåset og Os. Når det gjelder de gamle forbruksforeningene, så har Nordøsterdalsmuseet kun en regnskapsprotokoll etter Tyldals Forbruksforening.

De viktigste arkivseriene i samvirkelagsarkivene er møteprotokoller og hovedbøker fra regnskapet, samt årsmeldinger. Dessverre mangler hele eller deler av dette i enkelte av arkivene. Men kanskje fins det mer materiale etter disse virksomhetene? Har du, eller vet du om at det fins, arkivmateriale etter forbruksforeninger og samvirkelag, så vil vi sette pris på å få vite om det, slik at dette kan tas vare på og sikres for ettertida, som viktig lokalhistorisk dokumentasjon, og for framtidig forskning på forbrukersamvirket i regionen.

*Samvirkelagsarkiver i
Nord-Østerdalen:*

<i>Arkivskaper</i>	<i>Omfang</i>	<i>Oppbevaringssted</i>
Tyldals Forbruksforening	0,05 hm	Nordøsterdalsmuseet Ramsmoen
Tynset S-lag / NØ S-lag	0,50 hm	Nordøsterdalsmuseet Ramsmoen
Alvdal Handelslag	0,60 hm	Nordøsterdalsmuseet Ramsmoen
Folldal Samvirkelag	0,80 hm	Nordøsterdalsmuseet Ramsmoen
Vingelen Forbruksforening	2,40 hm	Nordøsterdalsmuseet Ramsmoen
Tolga Samvirkelag	2,50 hm	Nordøsterdalsmuseet Ramsmoen
Kvikne Samvirkelag	1,60 hm	Nordøsterdalsmuseet Ramsmoen
Fåset Samvirkelag	1,00 hm	Nordøsterdalsmuseet Ramsmoen
Os Samvirkelag	3,10 hm	Nordøsterdalsmuseet Ramsmoen
Lilleelvedalens Forbruksforening		Alvdal bibliotek
Os Samvirkelag		Os kommune
Tynset Handelsamlag		Tynset bibliotek
Vingelen Forbruksforening		Vingelen kirke- og skolemuseum
Ulset Samvirkelag		Joker Kvikne

Tolgen Forbruksforening. Foto: Carl Normann, Hamar.